

Magyaródi Sándor

A POLITIKAI IDEOLÓGIA KORREKCIÓJÁNAK SZÜKSÉGESSÉGE A LÉTEZŐ SZOCIALIZMUS VISZONYAI KÖZÖTT*

A politikai ideológia a politikai rendszer eleme. Közvetlenül a politikai tevékenységre vonatkoztatott eszmerendszerekben manifesztálódó funkció, s mint ilyen, a megvalósított vagy megvalósítandó politikai gyakorlat célkitűzéseit, motivációját, legitimációját nyújtja, a politikai tevékenységben való részvétel háttérét biztosítja, a politikai problémák kezelhetőségét, elviselhetőségét eszmei oldalról teszi lehetővé.

A politikai ideológia szorosan összefügg a politikában érdekelt kollektív szubjektum törekvéseit történelmi távlatban kifejező általános ideológiával, de belőle nem dedukálható. Egy-egy konzisztens általános ideológia mellett tetszőleges politikai gyakorlat nem realizálható ugyan, de számos, a közvetlen célkitűzést és a belőle következő módszereket illetően eltérő politikai gyakorlat és politikai eszmerendszer alakítható ki. Ne tévesszen meg bennünket: a politikai faktor legitimációs bázisának kiszélesítése érdekében saját gyakorlatának minden időbeli metszetét az általános ideológia kizárólagos letéteményesének tekinti. A politikai ideológia tehát nem egyszerűen alkalmazott általános ideológia. Jelleget az általános ideológia keretei és a konkrét politikai környezetből adódó feladatok természete határozza meg. Ez utóbbiak szerepe a politikai ideológia kialakulása szempontjából elsődleges.

Az általános és a politikai ideológia egyéb összefüggésére is szükséges utalnunk. Nyilvánvaló, hogy az általános ideológiát történelmileg viszonylag stabil tényezők együttese határozza meg. E tényezők közül a marxizmusban kitüntetett szerepe van a politikai praxisnak, mivel legfontosabb tézisei szorosan összefüggnek a kapitalista berendezkedést tagadó és meghaladni kívánó munkásmozgalom politikai gyakorlatával, a kommunizmus megvalósíthatóságával. Amennyiben a politikai gyakorlat tartósan nem igazolja vissza az általános ideológia követelményeit, úgy szükségszerűen olyan paradoxonok keletkeznek, amelyek megoldása vagy az általános ideológia, vagy a politikai gyakorlat síkján involvál korrekciókat, sőt az sem kizárt, hogy ezt egyidejűleg mindkét területen el kell végezni.

A létező szocializmusnak, amikor legitimitását ideológiailag igazolni kívánja, nemcsak a konkrét történelmi előzményekkel, a történelmi ellenféllel, hanem a kapitalizmuson túl immár saját magával is szembe kell néznie. Maga a létező szocializmus kifejezés is arra utal, hogy a klasszikusok által felvázolt szocializmusképet egybevetjük a tény-

* Előadásom elkészítésében messzemenően felhasználtam Balogh István publikált és kéziratot munkáit, és az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet általa vezetett kutatócsoportjának eredményeit, közöttük Gedeon Péter tanulmányait.

legesen kialakult szocialista berendezkedések eddigi menetével, illetve a genezis rendszerként funkcionáló eredményeivel és problémáival.

Miért van szükség politikai ideológiánk korrekciójára? A létező szocializmus kialakult és megszilárdult társadalmi rendszer. Ez természetesen azt is jelenti, hogy működés- és változástörvényei számos vonatkozásban különböznek a szocialista átalakulás időszakától. Ezzel szemben politikai rendszerünk egészének - s ezen belül politikai ideológiánk - természetét alapvetően nem a jelen kihívásai, feladatai határozzák meg, hanem a már lezárt átmenet. Azaz megítélésünk szerint politikai ideológiánk még erősen magán viseli a kialakulás jegyeit. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az átmeneti időszak során, és azt követően is politikai rendszerünket többször is megreformáltuk, képesek voltunk megtisztítani a szocializmustól idegen torzításoktól, illetve adekvátabbá tettük az időközben felmerült, előre nem látott gyakorlati feladatok megoldására. Tulajdonképpen ezért szolgálhatta eredményesen a szocialista átalakulás nehéz és bonyolult feladatát.

A kialakult és stabilizálódott szocializmus viszonyai mint a politikai környezet alapvető tényezői azonban a politikai rendszer további és igen átgondolt korrekcióját igénylik. Mielőtt azonban ezek szükségességére utalnánk, érdemes egy olyan mozzanatra rámutatni, amely a jelent összeköti a multtal. A létező szocializmus a társadalmi totalitás felől közelíti meg az egyes részproblémákat, továbbá ezek kezelését az össztársadalmi érdekhez, a makroszintű problémafelvetéshez kötődő érdekekkel legitimálja. Mindezt spontán társadalmi-gazdasági folyamatok nem biztosítják, ezért a politikai faktornak a társadalmi-gazdasági szférában való közvetlen és tulsúlyos jelenléte feltétlen. Más szóval: a történelmileg lehetséges szocialista alternatíva állapot- és mozgástörvényei csak a társadalmi-gazdasági viszonyok közvetlen politikai telítettségével biztosíthatók. Ezen rendkívül lényeges vonatkozásban a kialakult szocializmus és az átmeneti időszak politikai rendszerei között a kontinuitás mozzanata dominál.

A fenti lényegi azonosságból viszont egyáltalán nem következik, hogy a fejlődés ezen két szakaszában a politika képes lenne változatlan rendszerben, változatlan eszköztárral a mozzalom eredeti történelmi célkitűzéseire eredményesen közelíteni.

Hazánkban a politikai reformok szükségességét rendszerint a gazdasági reform feladataival kötik össze, így olyan látszat alakul ki, mintha a politikai rendszer reformját kizárólag a gazdaságirányítás megváltoztatásával összefüggő feladatok involválának. Természetesen nem tagadjuk a gazdasági és politikai reformintézkedések korrelációját, de úgy gondoljuk, hogy ennél mélyebb összefüggésekre kell rámutatni. Megítélésünk szerint ugyanis a létező szocializmus társadalmi-gazdasági viszonyrendszere és a politikai rendszer közötti kapcsolat - elsősorban a politika oldaláról megmutatkozó konzervativizmus miatt - napjainkban inadekváttá vált. Tézisünk bizonyítása érdekében röviden utalnunk kell a létező szocializmus viszonyrendszerére.

A modern kapitalizmus és a létező szocializmus egybevetése során első és elvont közelítésben az alapvető viszony hasonlósága szembeötlő. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy mindkét társadalomban a termelőerők mozgásba hozatalát áru- és pénzviszonyok segítségével lehet elérni, vagy más szóval, mindkét berendezkedési formában az emberek kapcsolata áru- és pénzviszonyok által közvetített. A modern kapitalizmus és a létező szocializmus tehát a korábban kialakított szocializmusképpel ellentétben nem abban különbözik egymástól, hogy az egyik árutermelő társadalom, míg a másik nem. A ténylegesen fennálló különbséget még abban sem jelölhetjük meg, hogy az egyikben korlátlanul, míg a másokban esetleg korlátozottan érvényesülnek az árutermelés törvényei, ugyanis mindkét társadalom lényegében hasonló módon a politikai faktor eszközrendszerének igénybevételével alapvetően befolyásolja a pénz- és áruviszonyok alakulását.

Ugy tünhet, hogy a szocializmus elsősorban deklarált történelmi szándékában különbözik a modern kapitalizmustól. Ez azonban formációelméleti szempontból teljesen elhanyagolható, s mi is nyugodtan az ideológia szférájába utalhatjuk azzal a megszorítással, hogy a létező szocializmus természetének, főleg történetének, számos utkeresési kísérletének megértéséhez ezen utóbbi mozzanat is hozzátartozik. A két társadalmi berendezkedés közötti lényeges különbséget abban látom, hogy a kapitalizmust tagadó kollektív szubjektum mint mozgalom képes volt olyan politikai rendszert létrehozni, amely a társadalmi erőforrások mozgásba hozatalakor az osztálytársadalmi érdek közvetlen tételezéséből indul ki, és ennek érvényesítését tartósan és életképesen tudja a gazdaságban politikai eszközökkel megvalósítani. A tulajdon tartalmi vonatkozásában mindez a profitcentrikus termelés megszüntetését, alanyi oldalról a tőkésosztály felszámolását jelentette. Történelmileg a profitcentrikus berendezkedéssel szemben fellépő törekvéseknek azonnal szembe kellett nézni a termelés megszervezésének bonyolult feladatával, azaz arra a kérdésre kellett választ adni, hogyan lehet a feltételezett osztálytársadalmi érdeket a gazdaságban megvalósítani. A szocializmusképp jelenleg megfigyelhető zavarainak megértése, illetve ezen zavarok kiküszöbölésére teendő intézkedések érdekében azt is figyelembe kell venni, hogy a marxizmus klasszikusai a szocializmust eredetileg olyan társadalmi alakulatként értelmezték, amelyben már nincsenek áru- és pénzviszonyok, s a mozgalom többször is megkísérelte ennek gyakorlati megvalósítását. Ugyanakkor egyrészt a termelőerők színvonalát, a munka egyes fajtái közötti lényeges különbségek, a közösségi célok elfogadásának állapota - belső tényezők együtteseként -, másrészt a modern kapitalizmus gazdasági és politikai sikerei - külső tényezőként - nem tették lehetővé az áru- és pénzviszonyok radikális megszüntetését.

Sajnos, a mozgalom konkrét történelmi tapasztalatai alapján kell elmondanunk: a szóban forgó viszonyok felszámolásának minden eddigi kísérlete a pökölba vezető út jószándékának bi-

zonyult, gazdasági visszaeséshez, politikai válsághoz, számos esetben a szocializmust diszkreditáló tragikus eseményekhez vezetett. Az utkeresés problémáit megoldva a létező szocializmus életképesnek bizonyult: a profitcentrikus termelés logikáját tagadva eredményesen tudja saját immanens értékrendjét a gazdaságban megvalósítani. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy mindez egyelőre nem jár együtt a modern kapitalizmus gazdasági teljesítményét felülmúló hatékonysággal. Ugy tűnik: a létező szocializmus által biztosított társadalmi előnyök mind ez ideig kompenzálták a hatékonyság területén megnyilvánuló lemaradásunkat, de nyomban hozzá kell tennünk, hogy napjainkban nemcsak gazdasági, hanem politikai problémaként is megfogalmazódik a megoldás szükségessége. Ugy véljük: a létező szocializmusban nincsenek elvi akadályai annak, hogy ezt a rendszer léte szempontjából alapvető problémát - identitásvesztés nélkül megoldjuk.

A létező szocializmussal szemben a modern kapitalizmus legalapvetőbb jellemzőjét abban látom, hogy a tőkésállam segítségével - az un. tiszta áru- és pénzviszonyok működészavarait korrigálva - továbbra is biztosítani tudja a profitcentrikus berendezkedés létezését, ennek ismert negatív és pozitív következményeivel együtt. Világosan látnunk kell, ha eltekintünk a napi politikai értelemben vett propaganda igényeitől, akkor ki kell mondanunk: a marxista elmélet számára a modern kapitalizmus életképessége, a termelés területén megnyilvánuló hatékonysága figyelmeztető tény, s nem mondunk sokat, ha kijelentjük: érdekünk, hogy a jelenleginél árnyaltabb kapitalizmusképet vázoljunk fel.

Az elmondottakat fogalmilag is pontosítva a következőket mondhatjuk: a létező szocializmus össztársadalmi célokat közvetlenül realizáló modern berendezkedés, amelyben az egyének közötti kapcsolatokat politikailag szabályozott fejlett áru- és pénzviszonyok közvetítik. A létező szocializmusban az össztársadalmi érdek makroszinten történő érvényesítése politikailag tételezett, és ennek alárendelve történik az áru- és pénzviszonyok szabályozása. Ezzel szemben a modern kapitalizmusban a gazdálkodó egységek profitot biztosító önállósága az, ami politikailag tételezett, azaz a tőkésállam a vállalati szinten megvalósított profitcentrikus termelés működészavarait hivatott az áru- és pénzviszonyok makroszintű szabályozásával kiiktatni.

A hasonlóságok ellenére a két berendezkedés közötti különbség jelentős. Ezek közül három mozzanatra kívánom a figyelmet felhívni.

1. Történelmi megközelítésben a modern kapitalizmus a profitcentrikus termelés hatékony továbbélésének létező formája. Azaz; nem kevesebbet kívánok mondani, mint azt, hogy állami beavatkozás nélkül a profitcentrikus termelés érvényesítésének logikája történelmileg életképtelennek bizonyulna. Az elmondottaknak megfelelően a modern kapitalizmus tehát egyrészt a klasszikus kapitalizmus folytatása - mint profitcentrikus berendezkedés -, másrészt az állami intervenció jelenléte miatt a klasszikus kapitalizmus tagadása.

A létező szocializmus a profitcentrikus termelés tagadásának első életképes berendezkedése, így ebben a vonatkozásban, de csakis ebben a vonatkozásban, az elméletileg felvázolt kommunizmussal azonos típusú berendezkedés. Ezt azért szükséges nyomatékosan aláhúzni, mert az áru- és pénzviszonyok jelenléte miatt sajátos ellentmondásként a kapitalizmusban is meglévő mozzanatok folytonosságát is jelenti.

2. A kétféle berendezkedés közvetlen társadalmi konzekvenciái az életmód empirikusan is megnyilvánuló jelenségvilágában is megmutatkoznak. Azaz, egyáltalán nem mindegy, hogy az egyénnek milyen szerepet szán a társadalom: a gazdálkodás eszköze-e, avagy célja.
3. A modern kapitalizmusban és a létező szocializmusban az egyének, illetve közösségek számára elvileg különböző lehetőségek adódnak a társadalmilag releváns döntési folyamatokban való részvétellel; a létező szocializmusban a társadalmi élet lényegét érintő ügyek megoldásában lehet nem manipulált részvételre támaszkodni. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy szocialista társadalmunk egyelőre adós a fenti lehetőségeket megvalósító politikai rendszer kidolgozásával.

Napjaink egyik vitatott kérdését érintve szólni kívánok az irányítási rendszerek beavatkozási limitjéről. Mint ismeretes, mind a modern kapitalizmus, mind a létező szocializmus esetében egymástól különböző irányítási rendszerek létezését konstatálhatjuk. A meglévő különbségek ellenére mindkét alakzatban a központi szabályozás jelenléte mind technikai, mind társadalmi-gazdasági értelemben elengedhetetlen, továbbá amennyiben rendszerspecifikus funkciójukat identitásvesztés nélkül be akarják tölteni, úgy ezen eltérő logikát megvalósító szabályozási rendszereknek elvi keretei vannak. Tökés viszonyok között az állami intervenció maximális erőssége sem teheti zárójelbe a gazdálkodási egységek profitcentrikus tevékenységét, másrészt még a legliberálisabb állami gazdaságpolitikának is feladata azon működészavarok kiiktatása, amelyek az árutermelés törvényeinek játéka során keletkeznek, illetve keletkezhetnek.

A szocialista jellegű gazdaságirányítás határeseit csupán leíró jelleggel, szintén két oldalról szükséges felvázolni. Egyrészt egyetlen, un. szigorú központosítást megvalósító irányítási rendszer sem negligálhatja az árutermelés törvényszerűségeit - pontosabban szólva negatív következmények nélkül nem negligálhatja az említetteket. Másrészt, a gazdálkodási egységek önállósága, s általában az áru- és pénzviszonyok szabadságfoka tartósan nem gátolhatja a politikailag tételezett makroszintű társadalmi célok megvalósítását. Az össztársadalmi céloknak alárendelt gazdálkodási egységek éppen ezért gyakorolhatnak tulajdonosi jogokat, de társadalomfilozófiai értelemben nem tekinthetők tulajdonosoknak.

A létező szocializmus alapvető ellentmondását abban látom, hogy a közösségi össztársadalmi célokat egyrészt politikai eszközökkel biztosítani lehet, másrészt viszont to-

vábbra is fennáll az áru- és pénzviszonyok minden ismert következménye, az értéktermelés, a munka árujellege, a gazdálkodó egységek elkülönülése, az elidegenedés, továbbá az a tény, hogy a létező szocializmus az össztársadalmi célkitűzéseket csak tartós és garantált egyenlőtlenségi viszonyok mellett tudja megvalósítani.

A létező szocializmusban politikai közösség a tulajdonos, más szóval azon kollektív szubjektum, amely érdekét tartósan képes politikai akaratként megvalósítani. Társadalmi berendezkedésünk alapvető dilemmája: milyen mechanizmusok garantálhatják, hozhatják felszínre az össztársadalmi érdeket, vagy ennél árnyaltabban fogalmazva a különböző érdekek nyílt vagy latens ütközése során az érdekkorlátozás kényes műveletét milyen különös érdek nevében, milyen társadalmi bázisra támaszkodva lehet elvégezni. Az ugyanis világos, hogy a tulajdon szocialista jellegét kizárólag politikai tényezők garantálhatják, a makroszinten közvetlenül érvényesített össztársadalmi érdek ugyanis nem jöhet létre spontán gazdasági folyamatok eredményeként. Ebből az is következik, hogy a szocialista tulajdon rendkívül törékeny képződmény. Ez mindenképp azért van így, mert mind ez ideig egyértelmű garanciát arra vonatkozóan még nem tudunk biztosítani, hogy a partikuláris érdekek közösségi érdekként való megjelenését megakadályozzuk. Ez egyben azt is jelenti, hogy átmenetileg egyének és csoportok a munka szerinti elosztás elvét megsértve előnyös pozíciókhoz jutnak. Világosan látnunk kell, a szocialista berendezkedésben rendkívül nagy a politikai mezőben eldöntendő kérdések részaránya, és önmagában ez is arra utal, hogy a politikai rendszer elméleti elemzése és tökéletesítése mindenkor fontos feladat.

Társadalmi viszonyaink és politikai ideológiánk között mindenképp azért van ellentmondás, mert az utóbbi a társadalom tényleges állapotának kifejezése helyett a kapitalizmus filozófiai tagadásából dedukált elképzelést kíván valóságosnak bemutatni; a társadalom tényleges, változást kifejező alternatívái helyett tulzottan jövőcentrikus úgy, hogy közben nem tudja felvázolni, hogy az elképzelt jövőhöz vezető ut formációelméletileg csak több periódusban valósulhat meg. Nem számol azzal a ténnyel, hogy a létező szocializmus és az elméletileg felvázolt kommunizmus csak részben azonos lényegű társadalom, azaz nem testesíti meg a kommunizmusba való közvetlen átmenetet.

Az említett probléma lényege azzal függ össze, hogy mind ez ideig nem sikerült a létező szocializmus viszonyait tudományosan leíró és értékelő társadalomelméletet kidolgozni. Ennek szerepét tulajdonképpen a társadalomfilozófia tölti be. Ez utóbbi fogalomrendszere azonban elvileg alkalmatlan arra, hogy segítségével egy, kétségkívül tartósan evolúciós szakaszban lévő társadalom konkrét ellentmondásait eszmeileg kezelhetővé tegye. Mint láttuk, a létező szocializmus olyan árutermelő társadalom, amelyet a politikai faktor áthat. De a politikai faktor jelenlétének szükségességét nem a konkrét viszonyok elemzéséből vezettük le, hanem a kommunizmus történelmi perspektívájából.

E különbség elvi jelentősége. A kommunizmuselméletből levezetett politikai faktor elvont, elméletből dedukált közösségi érdek megtestesítője, s így a viszonyok konkrétságát ennek megfelelően elhanyagolja. Ezzel szemben más azon politikai tényezőnek a szerepe, amely az érdekek ütköztetése és korlátozása eredményeként tagolt társadalom előtt legitimálja önmagát.

Számunkra rendkívül fontos, hogy kidolgozzuk azon társadalomelméleti közvetítőket, amelyek elméleti ideológiai eszközt adnak az egyénnek és az egyes társadalmi csoportoknak ahhoz, hogy érdekeiket normálisan megfogalmazhassák, érvényesítsék, s közben - akár korlátozások árán is - bennük valósuljon meg az előremutató osztálytársadalmi érdek. Előbbieknél esetleg az ideológia korlátozza a társadalom tényleges érdekviszonyainak megjelenését, ezzel együtt akadályozza potenciális tömegebázisának újratermelését; más oldalról viszont hozzájárul ahhoz, hogy fokozatosan feléljük a szocializmus korábbi erőforrásait.

A politikai ideológiában a társadalmi viszonyok tudományos elemzése alapján annak is ki kell fejeződnie, hogy a létező szocializmusban az osztálytársadalmi érdek hatékony realizálása csak tartós egyenlőtlenségi viszonyokban egzisztálhat. Ez esetben nem a múltból örökölt egyenlőtlenségekről van szó, hanem társadalmi rendünk működésének törvényszerűen megjelenő következményeiről.

Azt is látnunk kell, hogy fejlődésünk jelenlegi szakaszában a szocialista egyenlőtlenségi viszonyok tagadása csupán filozófiai síkon végezhető el, azaz jelenleg nincs olyan reálisan megvalósítható társadalmi programunk, társadalomelméleti célkitűzésünk, amely további visszaszorításukat célozná. (Ennél csak az a zavaróbb, hogy a szocializmus elveinek, időnként tételes jogszabályainak megsértése során kialakult anomáliákkal szemben is tehetetlenek vagyunk. Vö. Ádám György cikkei.)

Politikai ideológiánkban szakítani kell a társadalmi viszonyok gyors és gyökeres megváltoztatásának elképzelésével, ezen belül azzal, hogy az átmeneti szakaszt követően már a szocializmusban tulajdonképpen harmónikus fejlődést bontakoztathatunk ki. Ezzel szemben a valóságban és a politikai ideológiában is az egyenlőtlen fejlődés problémáival kell szembenéznünk. Hazánk vonatkozásában elegendő, ha arra hivatkozunk, hogy az elkövetkezendő években központi feladatunk gazdaságunk rendbetétele, intenzív növekedési pályára való átállása lesz. Ez valószínű azt is jelenti, hogy a gazdasági értékteremtés feladatainak kell alárendelni egyéb értékeinket - alárendelni és nem feladni - s közben azzal is számolni kell, hogy az egyenlőtlen fejlődés a szocializmusban eddig nem ismert tendenciák kialakulását vagy korábban leírtak vélt tendenciák új alapokon történő feléléését eredményezi.

Rendkívül fontos feladatnak tartom, hogy alakulóban lévő politikai ideológiánk tegye lehetővé a reális szocializmus eredményeinek értékékként történő elfogadását, mert jelenleg e társadalomra olyan etalont erőszakolunk, amely kizárja, hogy objektivációit a nembeli értékek kibontakozásának ellentmondásos folyamatába helyezzük el.

A létező szocializmus korábban már említett helyének inadekvát megjelölése szorosan összefügg az áru- és pénzviszonyok voluntarista módon értékelt szerepével. A korábbi időszak negatív tapasztalatainak konzekvenciáit számos kommunista párt már levonta - főleg politikailag -, de láthatóan nehéz olyan elméleti keretet kialakítani, amelyben a létező szocializmus történelmi szándéka és gyakorlati lehetősége megnyugtatóan, társadalom-elméletileg is tisztázódna, amelyben a tényekkel összhangban kimondhatnánk: a létező szocializmus a kapitalizmus életképes tagadása, de egyelőre nem jelenti ennek meghaladását, s így nem tekinthető a kommunizmusba való közvetlen átmenetnek.

A politikai ideológiánk említett fogyatékoságai jelentősen megnehezítik a felmerülő problémák kezelhetőségét, az adekvát megoldás helyett hozzájárulnak ezek elnapolásához, rosszabb esetben a feszültségek felhalmozódásához.

A politikai intézményrendszer ideig-óráig hivatalos rangra emelhet hamis tudati elemeket, de ennek törvényszerű következménye az eszmei hitelvesztés, s ez az egyén szintjén elkerülhetetlenül a hivatalos és a privát szféra szétválásának szélsőséges esetében nyilvánul meg. De többről is szó van. Ma egyre inkább feladat a mozgalom bázisának megújítása.

Az elmondottakból világosan kitűnik: álláspontunk szerint a kommunista mozgalom ideológiai megújulására van szükség, s ebben a hatalomra jutott kommunista pártok felelőssége és feladata elsődleges, de nem kizárólagos. Napjainkban valójában nem az a probléma, hogy fennáll-e az említett megújulás elvi lehetősége, mivel szinte valamennyi szocialista országban - tehát nemcsak hazánkban - és a kapitalista országokban működő kommunista pártokban pozitív irányú törekvések tanui lehetünk, inkább az okoz nehézséget, hogy a megoldandó feladat nagyságához mérten is rendkívül lassan, időnként visszaesésekkel bontakozik ki a kívánatos pozitív folyamat, s minél inkább késik a konzisztens válaszadás, annál nehezebb lesz az elmélet és a gyakorlat jelenleg megbomlott egységét az előremutató tendencia kibontakoztatásának mértékéig helyreállítani.

Társadalmunk legitimitását biztosító eszmerendszerben alapvető, feltétlen elemként a következő mozzanatoknak kell szerepelnie:

1. A kialakult szocialista rendszerek ténylegesen miben különböznek a jelenlegi modern kapitalizmustól és miben nem, mennyiben képeznek a kapitalizmustól eltérő mozgásirányt.

Melyek a szocializmuson belül reálisan elérhető fejlődési szintek, más módon fogalmazva: melyek a szocialista módon megoldható problémák, de ezzel együtt arra is válaszolnunk kell, hogy a felismert problémák megoldására irányuló szándékunkban mit és miért nem lehet a közvetlen gyakorlat tárgyává tenni.

2. A szocialista gyakorlatot szolgáló ideológiának a korábbiakban kialakulttal szemben szerkezetileg jóval tagoltabbnak kell lennie. A létező szocializmus viszonyai a társadalom tagjainak tudati reflexióját - amennyiben meggyőződésből vagy reálpolitikai megfontolásból elfogadják a szocializmust -, nemcsak egységesebbé, hanem egyben bonyolultabbá is tette.

Korábban a szocialista törekvéseket képviselő szubjektív tényező eszmei reflexiójában az általános világnézet jellegét kifejező, a társadalmi rendszer történelmi típusára, valamint a konkrét berendezkedésre (az uralmi vagy kormányzási viszonyokra, beleértve a politikát megtestesítő személyek értékelésére) vonatkozó elemek - kvázi - egységben fejlődtek ki. Ez a differenciálatlan totalitás több irányban felbomlott, sőt a szocializmus iránti politikai elkötelezettség vagy szembenállás a korábbiaktól eltérő tartalom és szerkezeti eszmerendszereiben manifesztálódhat.

Tényként kell figyelembe vennünk, hogy azon politikai ideológiai mozzanatokot hordozó eszmerendszerek, amelyek a létező szocializmus keretein belül vannak - azaz aktuálisan és minimális követelményként nem testesítenek meg rendszerellenes törekvéseket - napjainkban a marxizmus elméleti követelményeitől eltérő általános ideológia bázisán is kialakulnak. A marxista indíttatású politikai ideológiának az ismert általános követelményeken túl egyben metaideológiai szerepet is be kell töltenie, azaz mint hegemon ideológiának biztosítani kell a tőle különböző ideológiai tartalmakat hordozó eszmék kezelhetőségét.

3. A felsoroltaktól eltérő metszetben - a létező szocializmus védelme számára - a társadalomkritika ideológiánk fontos, elengedhetetlen mozzanatát jelenti. A szocializmusra vonatkoztatott társadalomkritika a kialakulás időszakában más funkciót töltött be, mint a megszilárdulást követően. Hozzá kell tenni: nem egyszerűen a mindennapok visszásságainak elutasítására gondolunk, hanem ennél többről van szó, a társadalmi viszonyok mélyreható tudományos, következőképpen kritikai analiziséről.

Előadásommal azon törekvések mellé kívánok csatlakozni, amelyek a létező szocializmus elfogadásán túl vallják ezen társadalom gyakorlati megújulásának szükségességét, s ennek érdekében a szocializmusról kialakított eszmerendszerünk megújításán is fáradoznak.